

BRANIMIR BANOVIĆ

ASPEKTI »AFRIČKOG SOCIJALIZMA«

Danas je već prilično poznata činjenica da nedavno protekle a dijelom i suvremene tokove ekonomske i društveno-političke evolucije onih nerazvijenih zemalja Afrike koje su svojevremeno deklarirale socijalistički razvojni put, valja tretirati ne samo kao dio svjetskog socijalističkog procesa već i kao jednu novu dimenziju unutarnjega; dimenziju koja po svojoj suštini i razmjerima već sada prelazi poznate ideološke okvire kojima se kreće suvremeni svjetski radnički pokret. Nije stoga ni malo čudno što u ovom slučaju valja naglasiti da se i ustaljeni pojmovi, termini i određene kategorije kao na pr. nacionalizam, demokracija, marksizam, socijalizam, klasa, itd. sadržajno i kvalitetno znatno razlikuju od njihova značenja u klasičnoj marksističkoj terminologiji ili buržoaskim političkim teorijama, pa bi svaki pokušaj presađivanja i prosta upotreba (bez adekvatnog objašnjenja) ovih pojmova u odnosu na prostor Afrike, značila dogmatsko prilaganje određenoj stvarnosti, ili što je još gore – navela bi nas na netačan i neegzaktan prikaz ove problematike. Time ne želimo kazati da navedeni termini i pojmovi koji su svojevremeno nikli u relativno razvijenim evropskim društvenim sredinama nisu dijelom primjenjivi u Africi, ali oni u Africi ne moraju odgovarati ili samo dijelom odgovaraju stvarnom pojmovnom sadržaju, a najčešće su mješavina, hibrid – odraz brzog društveno-političkog razvoja, odnosno promjena koje u sebi kriju autohtoni tradicionalizam prostora i uvjeta u kojima su nastali.

Mažda značenja i upotreba ovih pojmova, kao i pitanje šire primjene marksizma u nekim nezavisnim afričkim državama koje su se u nedavnoj prošlosti opredijelile za socijalistički razvojni put, najbolje ilustrira slijedeća rečenica iz uvodnog govora Lepolda Senghora, predsjednika republike Senegala i istaknutog svjetskog pisca, izrečena na Prvom kongresu crnih pisaca i umjetnika Afrike još septembra 1956. god. u Parizu: »Mnogi su od nas marksisti, ali Marx nije bio Afrikanac«. Mi možemo Senghora osuditi ili mu zamjeriti na njegovim političkim stavovima i političkoj djelatnosti, ali u biti ipak ostaje činjenica da se marksistička teorija rodila u Zapadnoj Evropi, u jednoj drugoj društvenoj sredini i pod drugim okolnostima, čiji se razvojni put bitno razlikuje od cjelokupne društveno-političke evolucije Afrike. Stoga je potpuno ja-

sno da će se i primjena određenih socijalističkih principa i metoda u svom regionalnom afričkom aspektu razlikovati ovisno o vremenu i o uvjetima sredina u kojima su ponikli.

Nakon stjecanja nezavisnosti sve novonastale afričke državne tvorevine nužno su se suočile s potrebom preobrazbe starih i nazadnih sistema kolonijalnih privreda i s izborom novih putova budućeg društvenog razvoja. Pored činjenice da velik broj zemalja danas stoji na principima i strategiji marksizma-lenjinizma, čini se da je i navedena potreba traženja novog razvojnog puta popularizirala i znatno doprinijela razvoju i širenju ideje socijalizma u mnogim afričkim zemljama. Međutim, unatoč očitom političkom utjecaju svjetskog socijalističkog pokreta, to još uvijek ne znači da se i socijalističke ideje u Africi zasnivaju na marksističkim principima. Istina je da postoji određeni porast marksističke ideje, istina je također da malobrojne postojeće komunističke i radničke partije (legalne i ilegalne) u Južno Afričkoj Republici, Sudanu, Nigeriji, Lesotu, Maroku, Tunisu i nekim drugim zemljama uglavnom pružaju podršku marksističkim principima pod specifičnim uvjetima svojih sredina, ali je isto tako istina da u mnogim afričkim državama koje su se svojevremeno opredijelile za socijalistički razvojni put njihovi nacionalni vođe ustrajno zastupaju koncepciju »afričkog socijalizma«, koja gotovo i nema nikakve veze s marksizmom i evropskim značenjem i sadržajem tog pojma. Od brojnih pitanja koja se u vezi s ovim problemom nameću svakako stoji i vrlo interesantno pitanje o korijenima ovakve univerzalne kontinentalne koncepcije »afričkog socijalizma«.

»Afrički socijalizam« je u izvjesnom smislu izrastao iz panafričkog pokreta koji je uz grupu crnih intelektualaca izbjeglica, u dijaspori, stvorio početkom ovoga stoljeća i vodio dr Du Bois. Pokret se na samom početku ogradio od crnog rasizma i uskoro pretvorio u pozitivnu snagu sveafričkog oslobođenja. Pred II svjetski rat pokret je počeo stagnirati da bi na svom Petom kongresu (Manchester, 1945. god.) ponovno dobio novu životnu snagu. Međutim, tek nakon prve Sveafričke narodne konferencije (Accra, decembar 1958. g.). Panafrikanizam je uhvatio čvrst korijen i na samom kontinentu. Šireći vrlo brzo krug svojih pristaša i svoje ideje, ovaj je pokret imao zaista svojevremeno snažan utjecaj na gotovo sve afričke narodnooslobodilačke pokrete tih i narednih godina. Međutim, u svojoj daljnjoj evoluciji, osobito poslije stjecanja političke nezavisnosti i traženja, odnosno iznalaženja novih putova razvoja i unutar ovog pokreta kao i u mnogim drugim oslobodilačkim pokretima Afrike, dolazi do stvaranja mnoštva različitih struja, tendencija i protivrječnosti. U svojoj daljnjoj transformaciji, u krilu ovog pokreta rađaju se i pomalo sazrijevaju i specifične socijalističke ideje mogućeg razvojnog puta određenih novonastalih nezavisnih država Afrike, generalno nazvane — »afričkim socijalizmom«. Među protagonistima i prvim pobornicima ove ideje kao najjači njeni eksponenti našli su se tada Kwame Nkrumah i Leopold S. Senghor. Međutim, dok se Senghor i danas u kontinentalnim okvirima ističe kao jedan od najznačajnijih nosilaca te ideje, Nkrumah je vrlo brzo uvidio da termin »afrički socijalizam« kao univerzalno zamišljena koncepcija u razvoju afričkog društva pomalo ali

sigurno postaje paravan za reakciju. Nkrumah je tumačivši svoj politički stav o tom pitanju u ideološko-političkom časopisu »PARTIJE NARODNE KONVENCIJE« (CPP) »Iskra« rekao: »Mnoge pogrešne i lažne koncepcije o socijalizmu koje su nedavno postavljene, moraju se razjasniti i razbiti. Koncepcije kao što su afrički socijalizam, pragmatički socijalizam, tradicionalni afrički socijalizam, arapski socijalizam, itd., morat će se ponovo temeljito analizirati i pažljivo protumačiti da se ne unese zabuna među afričke narode u pogledu stvarnog značaja socijalizma i pravog puta za njegovo ostvarenje«.¹ Zalažući se za dosljednu primjenu principa naučnog socijalizma s bazom na regionalizmu (države), Nkrumah u istom časopisu nastavlja: »Ovdje smo vodili neumornu borbu za opće prihvaćanje principa naučnog socijalizma. Socijalizam je u osnovi nauka, a nauka nema geografskih granica. Dužnost Afrike je da prihvati ove opće principe socijalizma dajući mu istovremeno institucijske oblike koji će uzimati u obzir afričke prilike i nasljeđe«.²

Koncepcija »afričkog socijalizma« u biti se zasniva na tri osnovne tvrdnje. Prva je tvrdnja da je tradicionalno afričko društvo bilo, a i danas je dobrim dijelom, potpuno komunalno i egalitarno. Drugo, iz upravo navedene tvrdnje sama po sebi proizlazi činjenica o nepostojanju klasne suprotnosti u Africi, kao što je to slučaj u kapitalističkoj Evropi. Treće, afrička kultura ima svoje posebne historijske oblike i karakter pa prema tome i njezino očuvanje i daljnje bogaćenje u potpunosti ovisi od traženja vlastitog puta oslobođenja i razvoja.

Predsjednik republike Senegala Senghor kao izraziti pobornik ovakvog vida socijalizma ide u isticanju koncepcija afričkog tradicionalizma, prema gore navedenim principima »afričkog socijalizma«, čak tako daleko da u svojoj knjizi »African Socialism« tvrdi slijedeće: »Crnačko afričko društvo je kolektivističko, ili tačnije, komunalno, jer je ono radije duhovna zajednica nego skup pojedinaca. Trebali bismo znati da smo već postigli socijalizam čak i prije dolaska Evropljana. Zaključit ćemo da je naša dužnost obnova njegove duhovne dimenzije«.³

Ovo je bez sumnje najnejasnija i ujedno najmističnija verzija »afričkog socijalizma« u kojoj se tradicionalno afričko društvo pojavljuje kao sinonim za socijalizam. Uz manje razlike i J. Njerere, predsjednik republike Tanzanije, kao i još neki od istaknutih afričkih lidera i političara stoje na pozicijama tradicionalnog afričkog društva koje je egalitarno, što po njima znači automatski i socijalističko.⁴

U kakvom je obimu i uz koje pojave specifičnosti postojao plemenski egalitarni sistem u Africi još uvijek je prilična nepoznanica i predmet diskusije zainteresiranih stručnjaka. Da su takve široke društvene zajednice postojale u Africi, čak i davno prije nego što je kontinent podijeljen od imperijalističkih sila u XIX stoljeću, sasvim je sigurno, ali je isto tako sigurno da su u mnogim dijelovima Afrike vrlo davno otvoreni putovi i drugim formama – tako je na pr. feudalizam sve do nedavno pre-

¹ »The Spark«, Accra, prosinac 1964. god., br. 100 str. ?

² Nkrumah Kwame. loc. cit. str. 3.

³ Senghor Leopold: »African Socialism«, London, Pall Mall Press, 1964. god., str. 49.

⁴ Nyerere Julius, UJUMAA: »The basis of African socialism, Dar es Salam, 1962. god., str. 3.

vladavao u Sjevernoj Africi šireći se na jug sve do uključno tropskih i ekvatorijalnih oblasti. U Songaju, Maliju, Beninu, Gani, Ojou, Zimbabwi, itd. postojale su također svojevremeno bogate i jake feudalne države i državne zajednice, koje su, čini se, u ranom srednjem vijeku bile čak i na više stupnju civilizacije nego što su to istovremeno bile mnoge tadanje feudalne državne tvorevine Evrope. Međutim, činjenica je da su ove srednjovjekovne države imale vrlo malo zajedničkog s komunalnim i egalitarnim društvenim sistemom. Istina, slabo poznata historija Afrike čak i malobrojnim primjerima kojim raspoložemo potpuno opovrgava idiličnu sliku koju nam kao dokaz specifično afričkih korijena socijalizma nude ideolozi »afričkog socijalizma«. Tako je na primjer poznata činjenica da se vladavina u navedenim feudalnim državnim tvorevinama, poznata bolje pod skupnim nazivom »sudanske civilizacije« (pojam se odnosi na prirodno-geografsku regiju, a ne na teritoriju današnje republike Sudana!) prvenstveno zasnivala i sastojala iz neprekidnog povećanja danaka kraljevima i urbaniziranom stanovništvu glavnih gradova. Vanjska trgovina je još uvijek bila u izvjesnom smislu kraljevski monopol, itd. Sve ove rane srednjovjekovne države i državnice (kraljevine) »bile su nadgradnja u odnosu na seoske zajednice poljoprivrednika više nego u odnosu na društvo koje je iz njih prirodno proizišlo«,⁵ zaključuju R. Oliver i J. Fage, danas bez sumnje dva istaknuta afrička historičara.

S druge strane stari sistem plemenskih zajednica bio je temeljito poljuljan još i davno prije kolonijalne faze. Kolonijalna uprava samo je pospješila ovaj proces u najvećem dijelu Afrike. Izuzetak u tom smislu čini tek nekoliko zemalja Zapadne (Senegal) i Istočne (Kenija i Tanzanija) Afrike. Vrlo je upadljivo da se radi upravo o zemljama gdje se mnogo naglašava tradicionalno afričko društvo i gdje »afrički socijalizam« ima i najdublje korijene. Međutim, činjenica je da čak i u tim zemljama tradicionalni sistemi zajednice danas vrlo brzo mijenjaju svoj karakter.

Ističući krajnje sporednu važnost marksizma i njegovu neprimjenjivost na specifične uvjete i tokove općeg društvenog razvoja Afrike, tvorci i pobornici »afričkog socijalizma«, pored ostalog, ističu da osnivači naučnog socijalizma nisu uzeli u obzir pretkapitalističke formacije (izuzev klasične feudalne!) tj. nisu u tom smislu dali nikakvih specijalnih objašnjenja, tvrdeći pored toga da se svako društvo nužno mora razviti u kapitalističko prije postizanja socijalizma. Međutim, radi boljeg shvaćanja pravog mjesta i uloge sistema zajednice u svjetlu socijalističke perspektive valja naglasiti da su i Marx i Engels o tom pitanju dali prilično iscrpna obavještenja (iako ne direktno u odnosu na Afriku). Engels je to učinio u svom klasičnom eseju »Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države«, a Marx, pored ostalog, u »Predkapitalističkim formacijama«. Potonji je u navedenom djelu istakao karakteristike ranog sistema društvenih zajednica (azijski, klasični i germanski) i potpuno analizirao svojstva individualnog zemljišnog vlasništva u uvjetima vlasništva zajednice. I Marx i Engels priznaju da su ovi sistemi postojali i u

⁵ R. Oliver — J. D. Fage: »A Short History of Africa«, London, 1965. god., str. 45.

drugim dijelovima svijeta. Tako npr. određene karakteristike »germanske« zajednice daleko ranije nalazimo kod keltskih plemena na prostoru današnje Irske i Velsa, a mnoge od tih karakteristika susrećemo u Rusiji čak sredinom XIX stoljeća.

Bez pretenzija da se dublje upuštamo u analizu ove problematike, želimo ukazati na neodrživost osnovne postavke »afričkog socijalizma«, o tobožnjoj egalitarnosti, a time i besklasnosti koja rezultira iz tradicionalnog afričkog društva. Egalitarnost, a s time i besklasnost društva, u historijskom vremenu gotovo nigdje u Africi ne nalazimo, a i postojeći oblici društvenih zajednica na ovom kontinentu nisu ni u kojem slučaju nešto izuzetno. Diskusija u tom smislu može se voditi jedino o pitanju upotrebe pozitivnih osobina društva, zajednice koje su se dijelom zadržavale u Africi, o zajedničkom vlasništvu zemlje, državnim i zadružnim formama života i privređivanja, itd. Očito je dakle, da put ka socijalizmu nije moguć prostim pokušajem da se zadrže pozicije i karakteristike prijašnjeg plemenskog društva ili jednostranim oslanjanjem na sitne seoske zajednice. Ideolozi i pristaše »afričkog socijalizma« kao da zaboravljaju svojevremeno rečenu, sasvim ispravnu i progresivnu tvrdnju Nkrumaha: »Socijalizam, međutim, može da bude i jest obrana principa komunizma u suvremenim okolnostima. Socijalizam je oblik društvene organizacije koja, vođena principima isticanja komunizma, usvaja procese i mjere koje omogućuju demografski i tehnološki razvoj.

Štetnost navedenih, u biti reakcionarnih ideološko-političkih koncepcija »afričkog socijalizma«, pored ostalog proizlazi i iz uvjerenja njegovih pobornika da on nema ništa zajedničkog ni s kapitalizmom ni sa socijalizmom u zemljama socijalističkog svijeta, što ne znači da »afrički socijalizam« ne treba da uči i surađuje s kapitalističkim i socijalističkim svijetom. Tako npr. Tom Mboya, poznata politička ličnost Afrike i jedan od najglasnijih pobornika »afričkog socijalizma«, pokušava definirati ovaj vid socijalizma ovako: »Socijalizam je naučno stanovište koje ima za cilj postizanje razumnih odnosa i harmonije u društvu«. U želji da ovu svoju tezu još bolje objasni on nastavlja: »Socijalizam zastupa iste mogućnosti, sigurnost zaposlenja i dohotka, jednakost pred zakonom, ličnu slobodu, opće pravo glasa, reguliranje privrednog života od strane države, državnu kontrolu nad sredstvima za proizvodnju...«⁷

Na ovakvoj definiciji socijalizma zaista ni jedan torijevski, liberalni, socijal-demokratski ili laburističko-desničarski vođa ne bi mu prigovorio. U ovoj definiciji, a želeći da se istaknu razlike »afričkog socijalizma« u odnosu na »socijalizam zapadnog tipa« i »socijalizam marksističkog tipa«, nema ni spomena o zajedničkom vlasništvu sredstava za proizvodnju i raspodjelu, ukidanju sistema kapitalističke proizvodnje na bazi profita, odnosno ekstra profita, itd. Čini se da bi umjesto svakog daljnjeg komentara bilo sasvim dovoljno u ovoj definiciji riječ »socijalizam« zamijeniti riječju »kapitalizam« pa bi odmah bilo sasvim jasno o čemu se tu zapravo radi.

⁶ Nkrumah Kwame: »Consciencism«, London, 1964. god., str. 73.

⁷ Transition, Uganda (mjesecnik), ožujak 1963. str. ?

Iako koncepciju »afričkog socijalizma« upotrebljavaju iskusni pisci reakcije, ta koncepcija, valja priznati, ima i relativno širok krug pristaša, koji, na žalost, smatraju da je ona momentano najbolji put afričke budućnosti. Oni gledaju na ovu koncepciju sa svog, inače pozitivnog, staništa mržnje prema imperijalizmu i neokolonijalizmu, a sa željom za postizanjem jedinstva afričkog kontinenta i potrebe brze transformacije zaostalih kolonijalnih privreda. Međutim, tek vlastito iskustvo može biti konačna potvrda za vrijednost »afričkog socijalizma«, a daljnje etape borbe za jedinstveni napredak socijalističkih procesa i tokova u općem društvenom razvitku kontinenta sigurno će vrlo brzo ukazati da ne postoji drugi put razvitka osim široke aplikacije principa i metoda naučnog socijalizma, tim više — jer se u marksističkom stavu i pristupu ovim problemima nikada nije isticalo da je put u socijalizam identičan za sve zemlje svijeta.